

ПРАВОТО НА “НЕЗАВИСИМ И БЕЗПРИСТРАСТЕН СЪД, СЪЗДАДЕН В СЪОТВЕТСТВИЕ СЪС ЗАКОНА” И ИЗИСКВАНЕТО ЗА “РАЗУМЕН СРОК” ПРИ “ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ГРАЖДАНСКИ ПРАВА И ЗАДЪЛЖЕНИЯ” СПОРЕД СМИСЪЛА НА ЧЛ.6, Т.1 ОТ ЕВРОПЕЙСКАТА КОНВЕНЦИЯ ЗА ЗАЩИТА НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА И ОСНОВНИТЕ СВОБОДИ И ТЕХНИЯТ ЕКВИВАЛЕНТ ВЪВ ВЪТРЕШНОТО ПРАВО НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ /ЗАКОНОДАТЕЛСТВО И СЪДЕБНА ПРАКТИКА/

Златко Мазников**

Септември, 2004 г.

Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи /ЕКПЧ/ е съставена на френски и английски език, като и двата текста имат еднаква сила и поради това понякога при тълкуване на понятията, употребени в Конвенцията, Европейският съд по правата на човека /ЕСПЧ/ съпоставя двата текста.

Според интересуващата ни за нуждите на настоящия доклад част от текста на чл. 6, т. 1 в английския вариант на ЕКПЧ “Всяко лице при определяне на неговите граждански права и задължения... има право на... гледане на неговото дело в разумен срок от независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона...”, а според френската версия на същата разпоредба “Всеки има право делото му да бъде разгледано... в разумен срок от независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона, който да се произнесе... по спорове относно неговите права и задължения от граждански характер...”.

Предложените преводи на български език са публикувани в Бюлетина на ВКС, брой 1-2/1998 година. Съпоставяйки ги, може да се направи извод, че различието в изказа на френския и английския текст на Конвенцията в частта, която ни интересува, се свежда до приложното поле на чл.6 в гражданската сфера, изяснено вече от докладчиците преди мен. И двата текста обаче, поне в преводите им на български език, цитирани по-горе, са идентични в изказа си при формулиране на изискванията за “независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона” и за “разумен срок”, поради което не се налага допълнителното им съпоставяне в тази насока и по-долу споменатите две изисквания на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ ще бъдат разгледани поотделно от гледна точка на вътрешното ни право /законодателство и съдебна практика/ в светлината на европейското право по Конвенцията и предимно - на практиката на ЕСПЧ.

I. “НЕЗАВИСИМ И БЕЗПРИСТРАСТЕН СЪД, СЪЗДАДЕН В СЪОТВЕТСТВИЕ СЪС ЗАКОНА”

---

* Материалът е подготвен и предоставен от Фондация *Български адвокати за правата на човека*, като част от диск „Сборник материали по правата на човека”, издаден от НИП през 2007 г.

** Съдия в Районен съд – Стара Загора

Изследването на проблема за правото на “независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона”, гарантирано от [чл. 6, т. 1 ЕКПЧ](#), и неговият резонанс във вътрешното право на РБ предполага като изходна база разглеждането в най-общ план на понятията “съд”, “независим”, “безпристрастен” и “създаден в съответствие със закона” според смисъла, вложен в тях от ЕСПЧ, доколкото от практиката на последния могат и следва да бъдат извлечени принципни положения и критерии за преценка и сравнение.

1. ПОНЯТИЕТО “СЪД”

Изхождайки именно от практиката на Съда в Страсбург, намирам, че няма да е погрешно, ако се приеме, че когато чл. 6, т. 1 ЕКПЧ говори за “съд” следва да разбираме не само “класически съд” - такъв, какъвто го познаваме, но и всякакъв друг орган със съдебна функция, който орган може и да не е част от “стандартния съдебен апарат на страната”. Под понятието “съдебна функция”, условно употребено от мен за нуждите на настоящото изследване, следва да се разбира правомощието на този орган в рамките на материалната си компетентност да решава отнесения до него спор по същество, със задължителна сила, на основата на върховенството на закона и по предварително уредени правила, даващи адекватни гаранции за справедлив процес. Решаването на спора на основата на върховенството на закона и по предварително описана процедура гарантира в голяма степен, че съдът, било “класически съд”, било орган със “съдебни функции”, ще бъде независим и безпристрастен, за реализацията на което ще допринесе от друга страна създаването му “в съответствие със закона”. Понятията “независим”, “безпристрастен” и “създаден в съответствие със закона” предстои да бъдат разгледани по-долу, но намирам за нужно маркирането им при разглеждане на понятието “съд” най-малко по две причини:

на първо място, за да подчертая тясната връзка между тези понятия като критерии при преценката нарушено ли е в конкретен случай “правото на съд” при “определяне на граждански права и задължения”, гарантирано от чл.6, т.1 на Конвенцията /в този смисъл не следва да се пропуска и справедливостта на процедурата като съществен елемент от “правото на съд”, но “справедливостта на процедурата” е предмет на следващия доклад, който предстои да чуете/;

на второ място, за да подчертая тясната връзка между тези понятия като критерии при преценката съществуват ли според националното ни право органи, които да могат да бъдат определени като “съд” по смисъла на чл.6, т.1 ЕКПЧ, и кои са те.

Примери от националното право на различните държави-страни по Конвенцията за подобни “органи със съдебна функция”, които да не са част от обичайния съдебен механизъм на държавата, но същевременно да покриват критериите на ЕСПЧ за “съд” по смисъла на чл.6, т.1 ЕКПЧ, както и за самите критерии, от които изхожда ЕСПЧ при преценката си, залегнали в отделни негови решения, бяха посочени достатъчно изчерпателно от докладчиците преди мен и намирам за излишно да повтарям вече казаното. Що се отнася до вътрешното право на РБ, считам, че такива примери не биха могли да бъдат посочени, доколкото по мое мнение българският законодател не е предоставил “съдебни функции” в изяснения по-горе смисъл при “определяне на граждански права и задължения” на други органи, освен на съдилищата от съдебната ни система. Именно поради това, струва ми се, в практиката на Конституционния съд /КС/ и

на съдилищата от съдебната ни система могат да бъдат намерени примери единствено за това, че даден орган, структуриран извън съдебната ни система, не покрива изискването за “независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона”.

С решение № 5 от 18.02.1997 год. по к.д. № 25/1996 год. КС на РБ е обявил за противоконституционна и за несъответстваща с чл. 6, т. 1 ЕКПЧ разпоредбата на чл.9, ал.3 от Указ № 9 за работа на ръководния и изпълнителския състав в железопътния транспорт, приет от бившия Държавен съвет и одобрен впоследствие със закон от Народното събрание /НС/ съгласно тогава действащия Закон за нормативните актове /ЗНА/, в хипотезата на чл.9, ал.2, т.4, предвиждащи обжалване единствено по административен ред на дисциплинарното наказание “уволнение”, като в мотивите си съдът е приел, че дисциплинарното наказание “уволнение” засяга основно гражданско право, залегнало в глава втора от Конституцията – правото на труд, поради което е недопустимо актът, свързан с неговото налагане, да бъде изключен от съдебен контрол. Мисля, че така формулирано становището на КС имплицитно съдържа най-малко три съждения, които могат да бъдат извлечени за нуждите на разглеждания проблем:

първо, спорът относно “правото на труд” като основно гражданско право на българските граждани, защитено от националното ни право, безспорно попада в приложното поле на чл.6, т.1 ЕКПЧ в неговите граждански аспекти;

второ, органът, пред който дисциплинарно наказаното с “уволнение” лице би могло да обжалва заповедта за уволнението си, респективно – да намери адекватна защита на правото си на труд, безспорно – орган извън съдебната система на страната, не съставлява “съд” по смисъла на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ с нужните гаранции за справедливост на процедурата;

трето, единствено съдилищата от съдебната ни система /поне в конкретния случай/ биха могли да гарантират “правото на съд” по смисъла на чл.6, т.1 ЕКПЧ, респективно – представляват “съд” по смисъла на разглежданата разпоредба от Конвенцията.

Аналогични изводи могат да бъдат направени и от определението на Върховния административен съд /ВАС/ от 02.04.1999 год. по адм.дело № 4869/1998 година, I о., на което заслужава особено внимание, защото за разлика от цитираното по-горе решение на КС е постановено от съд, който е част от съдебната система на страната, при това – най-висш сред съдилищата в областта на административното правораздаване, и защото това е единственото до този момент постановено решение /поне аз не успях да открия друго/, в което български съд така ясно и категорично да е изразил становище, че даден орган извън съдебната ни система не съставлява “съд” по смисъла на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ. Производството пред ВАС е било образувано по повод на частна жалба против определение на СГС /Софийски градски съд/, с което е била оставена без разглеждане жалба за обявяване нищожността на няколко решения на ЦТЕЛК, поради това, че не подлежали според решаващия състав на съдебен контрол с оглед на правния им характер и действащата нормативна уредба. ВАС, обсъждайки неправилността на изводите на СГС, включително и правния характер на обжалваните пред последния решения на ЦТЕЛК, се е позовал и на чл.6, т.1 ЕКПЧ, като наред с доводите си за несъответствие на административната процедура по обжалване пред ЦТЕЛК с изискванията за справедлив процес, присъщи на съдебната форма на разглеждане на спор относно гражданско право или задължение, е намерил за необходимо изрично да отбележи, че нито ТЕЛК,

ните ЦТЕЛК имат характера на “независим и безпристрастен съд” по смисъла на чл.6, т.1 ЕКПЧ.

В подкрепа на изложените по-горе съждения е и докладът от 28.10.1997 год. на Европейската комисия по правата на човека по жалбата на Секул Ковачев срещу България. Делото се отнася до оплакване на жалбоподателя, че в противоречие с чл. 6, т. 1 ЕКПЧ спорът относно неговото гражданско право на социална помощ не може да бъде разгледан от независим и безпристрастен съд поради това, че националното право, в сила по това време, предвижда специален административен ред за разглеждането му. Комисията заключава единодушно, че в настоящия случай е налице нарушение на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ, като приема, че “нито кметът, който е разглеждал жалбата /на национално ниво/, нито Националният център за социални грижи, пред който жалбоподателят е могъл да подаде жалба относно исканията му за увеличаване на месечните социални помощи, могат да бъдат определени като “съдебен орган” по смисъла на чл. 6, т. 1 от Конвенцията.”.

2. “СЪД, СЪЗДАДЕН В СЪОТВЕТСТВИЕ СЪС ЗАКОНА”

Предписанието “създаден в съответствие със закона” означава, че създаването, организацията и функционирането на съответния съдебен орган трябва да имат първична правна уредба в закон, като гаранция за предотвратяване на евентуален произвол в областта на правораздаването. В съответствие с това разбиране, изведено от практиката на ЕСПЧ, е и правната уредба на съдебната система на РБ, в рамките на която са структурирани органите, които, както беше отбелязано, в национален мащаб съставляват “съд” по смисъла на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ. В чл.8 от Конституцията на РБ е провъзгласен принципа за разделение на властите на законодателна, изпълнителна и съдебна. Съдебната власт е призвана според [чл. 117, ал. 1](#) и [чл. 120, ал. 1](#) от Конституцията да защитава правата и законните интереси на гражданите и ЮЛ, както и да осъществява контрол за законност на актове и действия на административните органи, и е възложена на предвидените в [чл. 119, ал. 1](#) от Конституцията съдилища. В сферата, касаеща “определяне на граждански права и задължения”, това са ВКС, ВАС, апелативните, окръжните и районни съдилища. Всички те, с изключение на ВАС, според на нормативната им уредба, предмет на изследване по-долу, могат да бъдат определени като “обща съдилища”, понеже разполагат с компетентност да се произнасят по всички спорове относно “граждански права и задължения”, освен по възложените на специализирани съдилища, като какъвто съд към днешна дата може да бъде определен единствено ВАС. Последният разполага със специална компетентност в областта на административното правораздаване, попадащо в не малко от случаите в приложното поле на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ, пример за което е и цитираното по-горе определение на първо отделение на ВАС. Тук е мястото да се отбележи, че макар ал. 2 на чл. 119 от Конституцията да допуска създаването със закон на други специализирани съдилища, освен на предвиденият в ал.1 ВАС, и все по-широко обсъжданите в последно време идеи за създаването на специализирани административни, търговски и трудови съдилища, към настоящия момент такива не съществуват. Ако в бъдеще обаче действително бъдат създадени специализирани съдилища, според повелята на Конституцията те отново ще бъдат част от съдебната система на страната и при всички положения създаването им ще почива на законова основа, като разликата между тях и

изрично предвидените от Конституцията съдилища от гледна точка на създаването им ще се свежда това, че последните, като конституционно гарантирани, не могат да бъдат отменени с обикновен закон. Създаването на съдилищата от съдебната ни система “в съответствие със закона” е гарантирано и от разпоредбата на чл. 133 от Конституцията, която изрично предвижда, че “организацията и дейността на... съдилищата... се уреждат със закон”. Такива закони са ЗСВ, който е общ за всички съдилища и за съдебната ни система като цяло устройствен закон, и процесуалните закони “при определяне на граждански права и задължения” по смисъла на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ, каквито във вътрешното ни право са ГПК, ЗАП и ЗВАС. В заключение считам за безспорен факт, позовавайки се на цитираната нормативна уредба, че българските съдилища могат да бъдат разглеждани като създадени в съответствие със закона, но същевременно следва да се има предвид, че изискването “създаден в съответствие със закона” не се отнася само до съществуването на съдилището, в което се разглежда даден спор относно “граждански права и задължения”, но и до състава на съда, разглеждащ спора. В случая не става въпрос за това, че чл. 6, т. 1 ЕКПЧ поставя като изискване пред всяка Държава-страна по Конвенцията да определи чрез закон съдебния състав по всяко конкретно дело, а за това, че когато националният законодател изрично е регламентирал този въпрос, в юрисдикцията на ЕСПЧ е да прецени дали съдебният състав в конкретния случай е бил съставен в съответствие с приложимите разпоредби на вътрешното право, като при преценката си ЕСПЧ приема почти безрезервно тълкуването на вътрешното право, дадено от националните съдилища. Подобен подход не е чужд и на българския законодател. Такива са например нормите на чл. 79 и сл. от глава десета на ГПК, уреждащи кое дело на кой съд е подсъдно, на чл. 105, ал. 2 ГПК, предвиждаща, че първоинстанционните дела на районните и окръжните съдилища се разглеждат в състав от един съдия, на чл. 187, ал. 1 ГПК, регламентираща, че решението се постановява от съдиите, взели участие в заседанието, в което е завършено разглеждането на делото, на чл. 208 ГПК, повеляваща, че въззивният съд /окръжен или апелативен/ разглежда жалбата, с която е сезиран, в състав от трима съдии, на чл. 218в, ал. 5 ГПК, визираща, че разпореждането за връщане на касационната жалба подлежи на обжалване пред тричленен състав на ВКС, а когато определението или разпореждането е на председателя или на съдия от ВКС – пред петчленен състав, на чл. 218е, ал. 1 ГПК, според която касационното дело се разглежда от тричленен състав на ВКС, на чл. 234, ал. 2 ГПК, уреждаща, че когато ВКС е сезиран с молба за отмяна на влязло в сила решение, той заседава в състав от трима съдии, а когато се иска отмяна на решение или определение на ВКС – в състав от петима съдии, на чл. 41, ал. 1 ЗАП, предвиждаща, че съдът разглежда жалбите и протестите срещу административните актове в състав от трима съдии с участието на прокурор, на чл. 22 ЗВАС, повеляваща, че жалбите и протестите срещу ненормативни и други административни актове, посочени в закон като подлежащи на обжалване само пред ВАС, се разглеждат от тричленен състав на последния, от какъвто състав се разглеждат и образуваните дела по касационни жалби, на чл. 23 ЗВАС, визираща, че жалбите и протестите срещу нормативни актове на администрацията се разглеждат от петчленен състав, от какъвто състав се разглеждат и касационните жалби срещу решенията на тричленния състав на ВАС, на чл. 34 ЗВАС, преповтаряща изрично регламентацията на съдебния състав на чл. 22 и чл. 23 ЗВАС при разглеждане на касационни дела, на чл. 42, ал. 2 ЗВАС, според която молбата за отмяна на влязло

в сила решение, постановено от окръжен съд, се разглежда от тричленен състав на ВАС, а когато решението е постановено от ВАС – от петчленен състав. Изброяването по-горе на нормите от вътрешното ни право, попадащи в обхвата чл. 6, т. 1 ЕКПЧ при определяне на съдебния състав “в съответствие със закона”, едва ли е напълно изчерпателно, но в случая това не е и необходимо, защото целта на изброяването им в настоящия доклад е само да се добие представа за обхвата на разглеждания проблем.

3. “НЕЗАВИСИМ СЪД”

Според практиката на ЕСПЧ, за да се установи дали един орган, съставляващ “съд” по смисъла на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ, може да бъде смятан за независим, трябва се имат предвид начинът на назначаване на членовете му и техния мандат и съществуването на гаранции срещу натиск отвън, основно – от страна на изпълнителната власт, както и въпросът дали органът изглежда независим.

Принципът за разделение на властите, прогласен в чл.8 от Конституцията, и конституционната разпоредба на чл. 117, ал. 2, според която съдебната власт е независима и при осъществяване на своите функции съдиите и съдебните заседатели се подчиняват само на закона, представляват основополагащото начало във вътрешното ни право, върху което се гради организацията, структурата и функцията на българския съд и в частност – съдийската независимост. Затова и чл. 129, ал. 1 от Конституцията предвижда, че съдиите се назначават, повишават, понижават, преместват и освобождават от длъжност от Висшия съдебен съвет, който орган има особен статут, уреден от Конституцията [чл. 130, чл. 131 и чл. 133] и ЗСВ [чл. 16-34] в структурата на съдебната власт:

членовете му се излъчват по равно от НС и органите на съдебната власт с мандат от пет години, като негови членове по право са главният прокурор и председателите на ВКС и ВАС;

заседанията му се председателстват от министъра на правосъдието, но той не участва в гласуването.

Конституционни гаранции за независимостта на съдиите представляват и разпоредбите на чл.132, според които съдиите не носят наказателна и гражданска отговорност за техните служебни действия и за постановените от тях актове, освен ако извършеното е умишлено престъпление от общ характер, и срещу тях не може да бъде повдигнато обвинение без разрешение на ВСС, който дава и разрешение за задържането им в случаи на тежко престъпление, като такова не се изисква само при заварено положение на местопрестъплението, и чл. 129, според който с навършване на петгодишен стаж като съдия, след атестиране и с решение на ВСС съдиите стават несменяеми и могат да бъдат освободени от длъжност само в изчерпателно изброени пет хипотези:

при навършване на 65-годишна възраст;

подаване на оставка;

влизване в сила на присъда, с която е наложено наказание лишаване от свобода за умишлено престъпление;

трайна фактическа невъзможност да изпълняват задълженията си за повече от една година;

тежко или системно неизпълнение на служебните задължения, както и действия, които накърняват престижа на съдебната власт.

Съдийската независимост обаче не обхваща само служебното положение на съдиите, но и съществуващите законови гаранции, изключващи възможността за външен натиск в областта на правораздаването, в която област съдията трябва да бъде независим, както при прилагането на закона, така и при преценката на доказателствата. Затова разпоредбата на чл.14 ЗСВ повелява, че при своите действия и постановяване на своите актове съдиите се основават на закона и събраните по делото доказателства, преценени съобразно тяхната съвест и свободно вътрешно убеждение, а според разпоредбите на чл.188, ал.1 и ал.2 ГПК съдът преценява всичките доказателства по делото и доводите на страните по свое убеждение, като основава решението си само върху приетите от него за установени обстоятелства и върху закона. В доразвитие на идеята, че съдиите са подчинени само на закона, разпоредбата на чл.15, ал.2 ЗНА овластява правораздавателните органи, ако констатира, че постановление, правилник, наредба или инструкция противоречат на нормативен акт от по-висока степен, да прилагат по-високия по степен акт. Подобно правомощие, касаещо обаче законите на страната и то онези от тях, които са влезли в сила преди влизането в сила на Конституцията, може да бъде изведено и от разпоредбата на пар.3, ал.1 от ПЗР на Конституцията, по силата на която всеки съд може и е длъжен по повод на висящо пред него дело, за което заварен от Конституцията закон или указ са от значение, да провери дали последните ѝ съответстват, и ако установи такова противоречие - да откаже да ги приложи. Що се отнася до законите, влезли в сила след влизане в сила на Конституцията, тяхното съответствие с последната може да бъде контролирано само от КС, като ВКС и ВАС могат, ако установят такова несъответствие, да спрат производството по делото и да внесат въпроса в КС. Другите съдилища при установено от тях несъответствие на закон с Конституцията могат само да уведомят за това върховните съдилища – чл.13 ЗСВ.

Като видима за страните по делото проява на независимост на българския съд може да се разглежда и нормативно установеното във вътрешното ни право положение, че съдебният акт може да бъде контролиран и отменен само от по-висшестояща съдебна инстанция по предвидения за това процесуален ред, което положение от друга страна разкрива и независимостта на съдията, когато правораздава, от неговите административни ръководители.

От гледна точка на изискването, че трябва да се избягва и най-малкото подобие на зависимост на съдебния орган, което би накърнило доверието в съдилищата, трябва да се има предвид, че това изискване се отнася не само до нормативно установените гаранции, изключващи дори и потенциална опасност от проява на подобна зависимост, но и до фактическото положение на нещата, което в сравнение с нормативната уредба е по-осезаемо за обществото. Няма спор например, че финансовата зависимост на съдилищата от изпълнителната власт може да бъде използвана като лост за въздействие върху правораздаването, поради което чл.117, ал.3 от Конституцията предвижда, че съдебната власт, част от която са съдилищата, има самостоятелен бюджет. Въпреки това, изпълнителната власт, разчитайки и получавайки в много от случаите подкрепата на законодателната власт, тъй като правителството по правило се сформира от мнозинството в НС, в годините след приемането на новата Конституция очерта като своя практика почти явното посегателство върху финансовата независимост на съдебната власт, внасяйки за обсъждане в НС само свой проект за бюджет на съдебната власт в рамките на единния държавен бюджет, което пък наложи КС да се занимае с този въпрос в няколко свои решения [поне две от тях заслужават да

бъдат цитирани – решение № 18 от 16.12.1993 год. по к.д. № 19/1993 год. и решение № 17 от 03.10.1995 г. по к.д. № 13/1995 год.] и да приеме, че:

“Бюджетът на съдебната власт е самостоятелен. Органите на изпълнителната власт... не упражняват компетентности в процеса на съставяне, изпълнение и отчитане на бюджета. Тези органи само включват бюджета на съдебната власт като съставна част от годишния общодържавен бюджет, който МС внася в НС.”;

“Бюджетът на РБ трябва да осигурява средства за функционирането на установените в Конституцията държавни институции, в това число и на органите на съдебната власт, като се държи сметка за разделението на властите и правомощията им. Всеки закон за годишен държавен бюджет, в който липсват средства за отделни конституционно установени държавни институции, може да бъде обявен за противоконституционен, тъй като парализира дейността на тези институции...”.

В практиката си КС е имал нееднократната възможност да вземе отношение към независимостта на съдебната власт, прогласена от Конституцията, и по друг повод. Съгласно конституционната разпоредба на чл. 106 МС организира стопанисването на държавното имущество. В решение № 11 от 14.11.2002 год. по к.д. № 18/2002 год. КС приема, че:

“Конституцията в [чл. 8](#) и [чл. 117](#) прогласява разделението на властите и независимостта на съдебната власт. Тези принципи изключват възможността МС директно или чрез други свои органи да упражнява правомощията по стопанисването на държавното имущество, предоставено по [чл. 106](#) от Конституцията на съдебната власт за осъществяване на нейните функции.

Терминът “организира”, употребен в чл.106 от Конституцията относно държавното имущество, необходимо за функционирането на съдебната власт, означава, че изпълнителната власт... може да организира стопанисването на такова имущество като го предоставя изключително и само на органите на съдебната власт.

Понятието “независима”, употребено за съдебната власт в чл. 117, ал. 2 от Конституцията, включва и независимостта в стопанисването на предоставеното ѝ имущество.”.

4. “БЕЗПРИСТРАСТЕН СЪД”

Ако понятието “независимост” по смисъла на [чл. 6, т. 1](#) ЕКПЧ се отнася до връзката между съдебния орган и администрацията на държавата, “безпристрастността” трябва да съществува по отношение на страните по делото, макар ЕСПЧ не винаги да прокарва ясна разграничителна линия между двете понятия.

При проверката дали един “съд” или съдия е бил предубеден ЕСПЧ разграничава субективен и обективен критерий. Субективният подход е свързан с личната безпристрастност на членовете на съдебния състав и понеже личното пристрастие се установява трудно, тя се предполага до доказване на противното, докато обективният подход разглежда дали в дадена ситуация при наличието на конкретни обстоятелства се създава достатъчно обосновано предположение за безпристрастност.

От гледна точка на вътрешното ни право изискването за безпристрастно разглеждане и решаване на делото се гарантира от разпоредбите на чл. 12 и чл. 13,

ал. 2 ГПК, които повеляват да се отстрани от участие в делото такъв съдия, прокурор или секретар, който е:

страна по делото;

съпруг или роднина на някоя от страните или на повереника ѝ по права линия без ограничение, по сребрена линия до четвърта степен или по сватовство до трета степен;

взел участие при решаване на делото;

бил свидетел, вещо лице или пълномощник по делото;

заинтересован от изхода на делото;

в особени отношения със страната, които пораждат основателно съмнение в негово безпристрастие.

Налице ли е едно от тези основания съдията, прокурорът или секретарят са длъжни сами да се отстранят, но ако това не стане, всяка страна може да поиска отстраняването. Възможно е искането за отвод да не бъде уважено и тогава възниква въпросът съществува ли във вътрешното право ефективно средство за защита на страната, чието искане за отвод неоснователно не е било уважено. Още повече, че по искането съдът, разглеждащ делото, се произнася с участието на съдията, чието отстраняване се иска, а когато съдебният състав не е колегиален орган, съдът се припокрива със съдията. Считаю, че в националното ни право такова средство за защита представлява обжалването на решението, като постановено при съществено нарушение на процесуалните правила, за каквото нарушение до сега последователно и непротиворечиво се е приемало нарушението на чл. 12 ГПК в практиката на върховните съдилища.

Като продължение на принципа за обезпечаване на безпристрастността на съда в хипотезата на чл. 12, ал. 2 ГПК, предвиждаща отстраняване на съдия, взел участие при решаване на делото, следва да се разглеждат разпоредбите на чл. 218ж, ал.1 ГПК и чл. 40, ал. 2 ЗВАС, предвиждащи, че когато ВКС или ВАС отменят частично или изцяло обжалваното пред тях решение поради съществено нарушение на съдопроизводствените правила, те връщат делото за ново разглеждане от друг състав на въззивния /според терминологията на ГПК/ или съответния /според терминологията на ЗВАС/ съд. Аналогична е и разпоредбата на чл. 234, ал. 3 ГПК, според която, ако намери молбата за отмяна на влязло в сила решение за основателна, ВКС отменява решението изцяло или отчасти и връща делото за ново разглеждане в надлежния съд от друг състав.

На пръв поглед изложената нормативна уредба, разгледана при това в светлината на константната съдебна практика по прилагането ѝ, като че ли не разкрива никакъв реален проблем от гледна точка на изискването на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ за безпристрастен съд. И това действително би било така, ако гаранциите за безпристрастност на съда и в частност на съдебния състав, разглеждащ конкретно дело, бъдат търсени само в процесуалното ни законодателство, където преимуществено са уредени.

По мое мнение обаче, проблем реално съществува във вътрешното ни право от гледна точка безпристрастността на съда и в бъдеще е напълно възможно този проблем да се окаже предмет на преценка от ЕСПЧ по повод на конкретно дело, при това, струва ми се, в полза на жалбоподателя. Няма пречка според Конституцията и ЗСВ членове на ВСС да бъдат юристи, практикуващи адвокатска професия, а изборът на прокурори като членове на ВСС е гарантирано. Същевременно разпоредбата на чл. 16, ал. 4, т. 3 ЗСВ, предвиждаща несъвместимост на положението на член на ВСС с упражняването на свободна

професионална дейност с изключение на преподавателска във висшите училища, и разпоредбата на чл. 24 ЗСВ, предвиждаща, че членовете на ВСС, които не са съдии, прокурори или следователи, прекъсват изпълнението на дейността, която са упражнявали до избора им, бяха обявени от КС и то не без основание за противоконституционни с решение № 9 от 30.09.1994 год. по к.д. № 11/1994 год., като КС прие, че тези разпоредби създават привилегии за определена категория юристи и ограничение на правата на друга в нарушение на принципа на равенството, прогласен в [чл. 6, ал. 2](#) от Конституцията. При това положение не само че не е изключено, но вероятно не малко са случаите, когато действащи адвокати-членове на ВСС се явяват по граждански и административни дела да защитават интересите на някоя от страните, а действащи прокурори-членове на ВСС участват в административни съдебни производства или в граждански такива, когато ГПК допуска това, разполагащи с повечето процесуални права, присъщи на страните, най-същественото от които е правото им да атакуват решението на съда. Ако съдът в конкретното дело възприеме доводите на съответния адвокат или прокурор – член на ВСС и постанови решение в полза на представляваната от този адвокат страна или в съответствие с изразеното от този прокурор становище по спора, възниква въпросът лишено ли ще бъде от основание съмнението за пристрастност на съдията или на съдиите-членове на решаващия съдебен състав, което би възникнало у загубилата делото страна, имайки предвид, че ВСС, чиито членове са съответния адвокат или прокурор, играе решаваща роля в развитието на кариерата на всеки един съдия? Струва ми се, че едно такова съмнение би могло успешно да бъде защитено пред ЕСПЧ, защото тук не става въпрос за това дали съдът в конкретния случай е разгледал делото и постановил решението си в съответствие със закона и по вътрешно убеждение, а за наличието в конкретната ситуация на т.нар. “легитимно опасение за липса на безпристрастност” в съответствие с установения в практиката на ЕСПЧ обективен критерий за преценка на безпристрастността. По мое мнение изходът от създалото се към момента фактическо и юридическо положение в нарушение на изискването на чл. 6, т. 1 ЕСПЧ за безпристрастност на съда, маркирано по-горе, при наличието на воля от страна на законодателя може да бъде намерен в мотивите на горесцитираното решение на КС, според който “Установените от закона правила за несъвместимост трябва да се отнасят за всички членове на ВСС, а не да засягат само част от тях”. Това означава, че съществуването в бъдеще на разпоредба в ЗСВ, повеляваща всички изборни членове на ВСС при встъпването си в длъжност на такива да напуснат заеманата от тях до момента друга длъжност или да не упражняват дейността, която са упражнявали до момента, докато трае мандатът им, разбира се – срещу адекватно възнаграждение, от една страна не би нарушила конституционния принцип на равенството в съответствие с тълкуването му от КС, а от друга страна – не би довела до създаването на ситуации, най-малкото спорни от гледна точка на изискването за “безпристрастност”, визирано в чл. 6, т. 1 ЕСПЧ. Към днешна дата обаче проблемът поне потенциално съществува, а доколко е реален – времето ще покаже, ако евентуално ЕСПЧ бъде сезиран с подобна жалба срещу България.

II. ПРАВОТО НА ГЛЕДАНЕ НА ДЕЛОТО В “РАЗУМЕН СРОК”

Изискването на чл. 6, т. 1 ЕСПЧ за гледане на делото в “разумен срок” поставя два въпроса:

кой точно “срок” следва да се разглежда – начален и краен момент; как се преценява разумността на срока.

Вчера тези два въпроса бяха разгледани обстойно от проф.Цваак от гледна точка на практиката на ЕСПЧ и не е необходимо да повтарям вече казаното, но намирам за нужно да подчертая още веднъж два основни момента от практиката на ЕСПЧ, приложими във всеки конкретен случай, когато следва да се преценява разгледано ли е било дадено дело в разумен срок:

първо, при определяне на релевантния период следва винаги да се има предвид датата на влизане в сила на ЕКПЧ за държавата-ответник, защото ако спорът е възникнал преди тази дата, ЕСПЧ е компетентен да разгледа единствено последвалия срок, съобразявайки се обаче с етапа, който е достигнала процедурата в края на предходния период;

второ, разумността на срока се преценява с оглед на обстоятелствата по конкретното дело, като се изхожда от сложността на делото, поведението на жалбоподателя, поведението на властите /компетентните органи/ и залогът или значението от изхода на делото за жалбоподателя.

В заключение може да се добави още, че изискването за разумен срок се нарушава само от закъснения, за които са отговорни държавните органи.

Българското законодателство в сферата на “определяне на граждански права и задължения” предвижда редица разпоредби, регламентиращи срокове, в които следва да бъдат извършени процесуалните действия на страните и съда и насочени към бързина в правораздаването. По отношение на съда такива са например нормите на чл. 126, ал. 1 и чл. 190 ГПК или чл. 26 ЗВАС, предвиждащи срокове за постановяване на съдебния акт, по правило - разумни като продължителност. Трябва обаче да се има предвид, че както една съдебна грешка, водеща до забавяне на производството, предизвикано от процедурата по обжалване за изправяне на грешката, така и неспазването на даден законов срок от страна на съда не означава непременно нарушение на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ, макар и това да представлява един от факторите, които според ЕСПЧ следва да бъдат оценявани. Пример за това е и малко странното според мен решение от 04.12.2003 год. на ЕСПЧ по делото [Хаджикостова срещу България](#): ЕСПЧ е констатирал в рамките на националното гражданско производство два значителни периода на забава, първият от които с продължителност 1 година 7 месеца и 20 дни от датата на обявяване на делото за решаване до датата на постановяване на решението на първата инстанция, но въпреки това е приел, че на фона на продължилата пет години и 14 дни процедура пред три инстанции няма нарушение на изискването за гледане на делото в разумен срок. От друга страна, доколкото интерес представляват сроковете, касаещи процесуалните действия на съда, следва да се отбележи, че според вътрешното ни право тяхното неспазване не съставлява пречка да се извърши забавеното процесуално действие по-късно, защото последното винаги е дължимо, а евентуалната санкция за несвоевременното му предприемане би могла да бъде само дисциплинарна за съдията, но тя във никакъв случай не дава защита на страната, увредена от забавеното процесуално действие на съда, и не би могла да се отрази на изхода на делото по удовлетворяващ тази страна начин. Макар и по друг повод, подобно разбиране на проблема е възприел и ВАС в решение № 4255 от 29.06.2000 год. по адм.дело № 3356/2000 год. на първо отделение, който, обсъждайки неоснователността на всички наведени пред него доводи за допуснати съществени нарушения на процесуалните правила при постановяване на обжалваното решение на

съответния окръжен съд, е приел също така, че “допуснатата от съда бавност при събирането на доказателствата, насрочванията на заседанията и произнасянето не е повлияла върху правилността на крайния съдебен акт”, и поради това е оставил в сила обжалваното решение. В тази насока, дори и само за сравнение, считам за необходимо да се посочи, че в наказателното производство констатирана от съда бавност по вина на държавните органи, заети със случая, би могла да се отрази на крайния резултат и то по начин, даващ адекватна защита на нарушеното право за гледане на делото в разумен срок, например - чрез налагане на по-леко по вид или размер наказание, а когато причината за това бъде отразена и в мотивите на присъдата, вероятно ЕСПЧ, както сам е отбелязал в някои свои решения, не би приел за основателна депозирана пред него жалба за нарушение на изискването за разумен срок в подобна ситуация, тъй като жалбоподателят в този случай ще е намерил адекватна защита на нарушеното си право на национално ниво. Това, както споменах по-горе, поне според вътрешното ни право в производство по определяне на граждански права и задължения не би могло да стане и може би по дефиниция е невъзможно, поради естеството на правото или задължението и респективно - вида на търсената защита. Тогава от гледна точка на връзката между [чл. 6](#) и [чл. 13](#) ЕКПЧ се поставя въпросът съществува ли на национално ниво ефикасно средство за защита, ако все пак в дадено производство по определяне на граждански права и задължения се стигне до нарушение на правото за гледане на делото в разумен срок. Този въпрос е особено актуален, като се има предвид, че в продължение на дълги години от съществуването си ЕСПЧ е разглеждал съотношението между чл. 6 и чл. 13 ЕКПЧ като съотношение между специална и обща норма, поради което, когато е констатирал нарушение на чл. 6 ЕКПЧ, не е считал за нужно да се произнася по въпроса дали ли и нарушение на чл. 13 ЕКПЧ във връзка с нарушеното право по чл.6, до момента, когато Голямото отделение на Съда в Страсбург излиза с решение от 26.10.2000 год. по делото [Кудла срещу Полша](#), в което се казва: “Съдът е на мнение, че е настъпил моментът за ревизия на практиката му в светлината на продължаващото натрупване на жалби пред него, в които единствено или главното твърдение е неосигуряване на разглеждане на делото в разумен срок, в нарушение на чл. 6, т. 1... На фона на тези обстоятелства, Съдът вече счита за необходимо да разгледа оплакването на жалбоподателя по чл. 13 отделно, в допълнение към вече установеното нарушение на чл. 6, т. 1 поради неизпълнение на задължението за гледане на делото му в разумен срок”.

Проблемът за съществуването на вътрешноправни средства за защитата на нарушеното право за гледане на делото в разумен срок при определяне на граждански права и задължения може и следва да бъде разгледан на ниво “преустановяване” на нарушението и на ниво “обезщетяване” на увредения от нарушението в случаите, когато последното вече не може да бъде отстранено или отстраняването му не е достатъчно с оглед на конкретните обстоятелства, за да компенсира вредите вследствие на неразумния срок, в който делото е било разгледано.

Единственият институт във вътрешното ни право, насочен пряко към предотвратяване или преустановяване на неоснователно забавяне по вина на съда на производството по спорове, касаещи граждански права и задължения, е уреден в чл. 217а ГПК, според който във всяко положение на делото всяка от страните може да подаде жалба за бавност направо до по-горния съд, когато неговото разглеждане, постановяване на решение или изпращане на подадена срещу

решението жалба се забавя необосновано, а председателят на съда, пред който е подадена жалбата за бавност, изисква делото и я разглежда незабавно в закрито заседание, като указанията му по действията, които трябва да извърши съдът, са задължителни. По мое мнение, при тази нормативна уредба, може да се твърди, че ако страната проявява нужната грижа за защита на интересите си, в много от случаите тя разполага с ефективно средство да се защити срещу неоснователното протакане на делото ѝ и в крайна сметка да го предотврати, ако то едва е започнало, или най-малкото да преустанови продължаването му, като съдът бъде заставен да предприеме необходимите и дължими от него по закон процесуални действия в тази насока. Считаю, че жалбата за бавност представлява ефективно средство, защото е законово уредена и подаването ѝ е предоставено единствено на волята на страната във всяко положение на делото, като не е ограничено със срок и за това не се заплаща държавна такса, което от друга страна я прави достъпно средство за защита срещу евентуално бездействие на съда. Разбира се, дали жалбата за бавност представлява ефективно средство за защита следва да се преценява във всеки отделен случай. Например, тя не би била такова средство в случаите, когато до подаването ѝ е изминал достатъчно дълъг период на бездействие от страна на съда, който би могъл да се определи като неразумен, и поради това предотвратяването на нарушението от гледна точка на правото на гледане на делото в разумен срок вече би било невъзможно, още повече, че уважаването на жалбата за бавност влече като последица единствено предприемане на дължимите от съда процесуални действия, т.е. занапред, евентуално – и дисциплинарната отговорност на съдията, но не и адекватно на нарушението обезщетяване на засегнатата от забавата страна. Затова и в решението си от 08.07.2004 год. по делото [Джангозов срещу България](#) ЕСПЧ е приел, че жалбата за бавност не представлява ефективно средство за защита по смисъла на чл. 13 ЕКПЧ. По това дело жалбоподателят е твърдял, че по време на производствата на национално ниво не е имал никакво средство за защита срещу неразумния срок на процеса и предвидената през 1999 год. в ГПК жалба за бавност не може ретроактивно да промени отминалия вече период от пет години, нито пък предвижда някакви парични компенсации. Освен това, в конкретният случай, доколкото се касае за гражданско производство, спряно поради висящо наказателно производство във връзка със същите обстоятелства, т.е. на законно основание, жалбата за бавност не би дала резултат, а същевременно жалбоподателят не е разполагал с ефективно правно средство да предизвика предприемането на активни действия в паралелното наказателно производство преди да изтече предвидения в закона давностен срок за наказателно преследване срещу увредилото го лице. Да се прави обаче категоричен извод въз основа на цитираното решение на ЕСПЧ, че жалбата за бавност във всички случаи не представлява ефективно средство за защита, ми се вижда пресилено. Затова според мен и ЕСПЧ в решението си по делото [Джангозов срещу България](#) изрично е подчертал, че “жалбата за бавност” не би могла да се смята за ефикасно вътрешноправно средство за защита именно “при специфичните обстоятелства по настоящото дело”. Нещо повече, в случаите, когато с оглед на конкретната ситуация може легитимно да се предполага, че жалбата за бавност би дала целения с нея резултат, то, макар и последната да няма ретроактивно действие за минал вече период на забава при разглеждане на делото, ако делото е било забавено изцяло след 1999 год., когато е въведена в ГПК жалбата за бавност като институт, и засегнатата страна не се е възползвала през този период от правото си

да подаде такава, разполагайки със законово гарантираната ѝ възможност да го направи по всяко време, когато пожелае, считам, че би било защитимо най-малкото на спорно основание твърдението, че тази страна не е изчерпила предоставените ѝ вътрешноправни средства за защита като предпоставка за допустимост на жалбата ѝ, подадена пред ЕСПЧ. Успешната защита на подобно твърдение при това се дължи не само на наведеният по-горе довод, но и на паралелното, според мен, съществуване на друга законова възможност във вътрешното ни право страната да постигне адекватна защита срещу разглеждането на делото ѝ в неразумен срок в случаите, когато чрез жалбата за бавност не може да се постигне този резултат. Още повече, че според ЕСПЧ при преценката по чл. 13 ЕКПЧ ефективността на защитата може да бъде преценявана не само с оглед на конкретно средство за защита, предвидено във вътрешното право, но и с оглед съчетанието на две или повече съществуващи такива средства.

В този ред на мисли възможно е наистина периодът на бездействие на съда да бъде такъв, че да не може от гледна точка на интересите на засегнатата страна да бъде адекватно компенсиран чрез положителния ефект от подадена жалба за бавност, например, поради изключителното значение, което би имало бързото решаване на делото за претендираното от страната право. При това, с оглед на допуснатото нарушение на изискването по чл. 6, т. 1 ЕКПЧ за гледане на делото в разумен срок, което винаги е по вина на компетентния държавен орган, иначе не би имало нарушение, националното право следва да гарантира на страната правото ѝ да претендира обезщетение за вредите, които евентуално е претърпяла от допуснатото вече нарушение. Това право трябва да бъде признато на страната и когато тя не се е възползвала от правото си да подаде жалба за бавност, за да предотврати нарушението в самото му начало, а не само когато не е имала тази възможност, какъвто е случаят, разглеждан от ЕСПЧ по делото Джангозов срещу България. Това е така, именно защото дори и в тези случаи отговорен за нарушението ще е държавният орган, а същевременно вредите за страната ще са налице. Считам, че възможност за подобен род компенсация съществува във вътрешното ни право. Няма спор според мен, че правото на страната по чл.6, т.1 ЕКПЧ делото ѝ да бъде разгледано в разумен срок може да бъде определено като материално право, защитимо и на национално ниво по силата на чл.5, ал.4 от Конституцията, според който международните договори, ратифицирани по конституционен ред, обнародвани и влезли в сила за РБ, са част от вътрешното право на страната. Същевременно, ако това право бъде нарушено в производство по определяне на гражданско право или задължение, защитата му не може да бъде реализирана по Закона за отговорността на държавата за вреди, причинени от граждани, тъй като в чл. 2 от този закон отговорността на съдебната власт е ограничена само до изчерпателно изброените в този текст случаи, сред които не попада хипотезата на нарушаване на правото за гледане на делото в разумен срок, а общият текст на чл. 1 от закона е неприложим спрямо органите на съдебната власт. Тези разпоредби обаче не са били изменяни от влизането в сила на закона /01.01.1989 год./ и като заварени от Конституцията могат да бъдат инцидентно преконтролирани от съдилищата по силата на пар. 3, ал. 1 от ПЗР на Конституцията, вследствие на което съдилищата не само могат, но са и длъжни да не се съобразят с въведеното от чл.2 на закона ограничение за търсене на вреди, причинени от органите на съдебната власт, и позовавайки се на непосредственото действие на разпоредбите на Конституцията, регламентирано в чл. 5, ал. 2 от нея, да приемат като основание за защита на нарушеното право за гледане на делото в

разумен срок разпоредбата на [чл. 7](#) от Конституцията, според която Държавата отговаря за вреди, причинени от незаконни актове или действия на нейни органи и длъжностни лица, без да въвежда ограничението, присъщо на чл. 2 от ЗОДВПГ. Вярно е, че Конституцията говори само за “действия”, но не и за “бездействия”, каквато като че ли би била хипотеза на разглеждане на делото от съда в неразумен срок, дължащо се при всички случаи на това, че съдът не е предприел своевременно дължимите от него по закон процесуални действия. Въпреки това, едва ли ще бъде лишено от основание по-разширителното тълкуване на понятието “действие”, употребено в чл. 7 от Конституцията, с оглед на особеностите на разглеждания казус, защото процесуалните действия на съда, както беше отбелязано по-горе, винаги са дължими и тяхното забавяне не може да бъде основание за неизвършването им въобще. Ето защо неразумният срок, в който е приключило производството пред съда, би могъл да се разглежда не само като следствие на бездействието на съда, но и като следствие на несвоевременно извършеното от съда процесуално действие. В заключение, след като видяхме как и къде във вътрешното ни право е регламентирано материално-правното основание да се търси защита срещу неразумния срок чрез претендиране на обезщетение за вреди, претърпени вследствие на неразумния срок, в който е било разгледано делото, касаещо граждански права или задължения, следва да си отговори на въпроса как и по какъв ред може да бъде реализирана тази защита. Според мен, този вид защита на нарушеното право за гледане на делото в разумен срок, следствие на което биха могли да бъдат и претърпени от страната вреди – имуществени или неимуществени, естествено, ако се докаже причинно-следствената връзка между вредите и забавата, може да бъде постигната по пътя на общия исков процес чрез предявяване на осъдителен иск. Основание за подобно твърдение намирам в разпоредбата на чл. 97, ал.1 ГПК, изречение първо от която гласи: “Всеки може да предяви иск, за да възстанови правото си, когато то е нарушено.”. Има се предвид признато от закона право, каквото, както се подразбира от гореизложеното, е, както правото на гледане на делото в разумен срок, така и правото да се търси отговорност от държавата за вреди, причинени от нейни органи, в случая – съда, вследствие нарушаване на първото. Осъдителният иск в този случай по аналогия на установената в страната ни съдебна практика по ЗОДВПГ ще трябва да бъде заведен срещу съответния съд, допуснал нарушението, следствие на което са вредите, възстановяването на които се претендира.